Karen Armstrong

Compassie

Vertaald door Albert Witteveen

2011
DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Voor Amy Novogratz

VOORWOORD:
Wens voor een betere wereld

In november 2007 hoorde ik dat ik een prijs had gewonnen. Elk jaar reikt TED prijzen uit aan mensen die naar zijn mening belangrijk werk hebben gedaan, maar die met zijn hulp nog meer invloed kunnen hebben. TED (wat staat voor Technology, Entertainment en Design) is de naam van een particuliere non-profitorganisatie die vooral bekendheid geniet door de voortreffelijke congressen over 'ideeën die een grotere verspreiding verdienen'. Eerdere winnaars waren onder meer de oud-president van de Verenigde Staten Bill Clinton, de wetenschapper E.O. Wilson en de Britse chef-kok Jamie Oliver. De winnaar ontvangt honderdduizend dollar en mag, belangrijker nog, een wens doen voor een betere wereld (waarna TED zich zal inzetten om die wens in vervulling te doen gaan).

Ik wist onmiddellijk wat ik zou wensen. Een van de belangrijkste taken waar we in onze tijd voor staan is ongetwijfeld de vorming van een wereldwijde gemeenschap waarin alle volken in wederzijds respect naast elkaar kunnen leven. Religie zou hieraan een grote bijdrage moeten leveren, maar wordt juist als een deel van het probleem gezien. Alle religies benadrukken dat compassie een blijk van

ware spiritualiteit is en dat ze ons in contact brengt met de transcendente aanwezigheid die we God, Brahma, nirwana of tao noemen. Alle religies hebben hun eigen versie geformuleerd van wat soms wel de 'gulden regel' wordt genoemd: 'Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet' – of positief gesteld: 'Behandel anderen altijd zoals je zelf wilt worden behandeld.' Verder benadrukken ze allemaal dat je je menslievendheid niet mag beperken tot je eigen groep. Je moet zorgzaam zijn voor iedereen – zelfs je vijanden.

Toch horen we tegenwoordig helaas maar weinig over compassie. Ik ben de tel kwijtgeraakt van de keren dat ik in een Londense taxi zat en de chauffeur me, nadat hij gehoord had wat mijn beroep was, met grote stelligheid liet weten dat alle grote oorlogen in de geschiedenis zijn veroorzaakt door religie. In werkelijkheid zijn de oorzaken van een conflict meestal hebzucht, afgunst en ambitie, maar vaak wil men deze egocentrische emoties respectabel doen schijnen door ze in religieuze retoriek te hullen. De laatste jaren is religie vaak ook schandelijk misbruikt. Terroristen hebben hun religie gebruikt ter rechtvaardiging van wreedheden die juist indruisen tegen de heiligste waarden van die religie. In de rooms-katholieke kerk hebben pausen en bisschoppen het leed van talloze vrouwen en kinderen genegeerd door het seksuele misbruik waaraan hun priesters zich schuldig maakten door de vingers te zien. Sommige religieuze leiders lijken zich te gedragen als wereldse politici wanneer ze hun eigen geloofsrichting verheerlijken en met weinig oog voor naastenliefde afgeven op hun rivalen. In hun publieke uitspraken hebben ze het zelden over compassie, maar richten ze zich op secundaire zaken als seksuele gebruiken, de wijding van vrouwen of

cryptische definities van de geloofsleer. Ze wekken daarbij de indruk dat het criterium voor een waar geloof eerder bestaat uit een correcte stellingname in deze kwesties dan uit de gulden regel.

Toch valt er nauwelijks een periode te bedenken waarin zo dringend behoefte is aan de compassie die religie kan bieden als tegenwoordig. Onze wereld is op gevaarlijke wijze gepolariseerd. Er bestaat een verontrustende wanverhouding in macht en rijkdom, en daardoor zijn de toenemende woede, malaise, vervreemding en vernedering tot uitbarsting gekomen in terroristische wreedheden die ons allemaal bedreigen. We zijn betrokken geraakt in oorlogen die we kennelijk niet kunnen beëindigen of winnen. Geschillen die aanvankelijk om wereldse zaken gingen, zoals het Arabisch-Israëlische conflict, hebben kunnen voortwoekeren en zijn 'heilig' geworden. Nu het eenmaal zover is gekomen, heeft men de neiging een starre positie in te nemen en zich te verzetten tegen pragmatische oplossingen. Maar tegelijkertijd zijn we via de elektronische media nauwer dan ooit met elkaar verbonden. Leed en armoede blijven niet langer beperkt tot de achterstandsgebieden van de wereld. Wanneer de aandelen in een bepaald land kelderen, ontstaat er een domino-effect op de financiële markten over de hele wereld. Wat vandaag in Gaza of Afghanistan gebeurt, kan morgen repercussies hebben in Londen of New York. We ervaren allemaal de beklemmende dreiging van een milieuramp. In een wereld waarin kleine groepen in toenemende mate beschikken over destructieve vermogens die tot dusver aan staten waren voorbehouden, is het dringend noodzakelijk geworden om de gulden regel wereldwijd toe te passen en er zorg voor te dragen dat alle mensen worden behandeld zoals we

zelf willen worden behandeld. Als onze religieuze en ethische tradities niet tegen deze taak zijn opgewassen, zullen ze de test van onze tijd niet doorstaan.

Dus vroeg ik TED bij de prijsuitreiking in februari 2008 om me te helpen het Charter for Compassion op te stellen, bekend te maken en te ondersteunen. Dit handvest zou geschreven moeten worden door vooraanstaande denkers uit diverse grote religies en zou compassie weer in het middelpunt van het religieuze en morele leven moeten plaatsen. Het zou tegenwicht bieden tegen extremisme, intolerantie en haat. In een tijd dat men er algemeen van uitgaat dat religies met elkaar overhoop liggen, zou het bovendien laten zien dat we ondanks grote verschillen op dit punt overeenstemmen en dat gelovigen elkaar over de kloof tussen hun religies heen de hand kunnen reiken en samen kunnen werken aan vrede en gerechtigheid.

Duizenden mensen overal ter wereld hebben bijgedragen aan een voorlopig handvest op een meertalige website in het Hebreeuws, Arabisch, Urdu, Spaans en Engels. Hun commentaren werden gepresenteerd aan de Council of Conscience (raad voor moreel bewustzijn), een groep vooraanstaande personen uit zes geloofstradities (jodendom, christendom, islam, hindoeïsme, boeddhisme en confucianisme). Deze kwam in februari 2009 in Zwitserland bijeen om de definitieve versie op te stellen:

> Het principe van compassie ligt ten grondslag aan alle religieuze, ethische en spirituele tradities, en roept ons op om ieder ander altijd te behandelen zoals we zelf willen worden behandeld.

Compassie is onze drijfveer om ons onvermoeibaar in te zetten om het leed van onze medemensen te verlichten, om afstand te doen van onze troon in het middelpunt van onze wereld en daar een ander plaats te laten nemen, en om de onschendbare heiligheid van ieder mens te eren door iedereen zonder uitzondering te behandelen met rechtvaardigheid, billijkheid en respect.

Verder is het nodig dat we er zowel in het openbare als in het persoonlijke leven consistent en vol mededogen van afzien anderen pijn toe te brengen. Als we gewelddadig handelen of spreken op grond van wrok, chauvinisme of eigenbelang, als we de grondrechten van anderen inperken, misbruiken of ontkennen, of als we haat zaaien met minachtende uitlatingen over anderen – zelfs over onze vijanden – is dat een ontkenning van ons gemeenschappelijk mens-zijn.

We erkennen dat we er niet in zijn geslaagd om met compassie te leven en dat sommigen zelfs het geheel aan menselijk leed hebben vergroot uit naam van de religie.

Daarom roepen we alle mannen en vrouwen ertoe op
- compassie weer tot het middelpunt van hun moreel handelen en hun religie te maken;
- terug te keren tot het aloude principe dat elke interpretatie van de heilige geschriften die leidt tot geweld, haat of minachting onrechtmatig is;
- ervoor te zorgen dat jongeren accurate en respectvolle informatie krijgen over andere tradities, religies en culturen;

– een positieve waardering van culturele en religieuze verscheidenheid aan te moedigen;
– bij te dragen aan een met kennis onderbouwd meeleven met het leed van alle mensen – zelfs de mensen die als vijanden worden gezien.

Het is van wezenlijk belang dat we in onze gepolariseerde wereld compassie tot een duidelijke, inspirerende en dynamische kracht maken. Als compassie is geworteld in een principiële vastberadenheid om boven het egoïsme uit te stijgen, kan zij politieke, dogmatische, ideologische en religieuze barrières overwinnen.

Compassie komt voort uit onze diepe wederzijdse afhankelijkheid en is essentieel voor menselijke relaties en een volwaardig mens-zijn. Compassie is de weg naar verlichting, en is onmisbaar voor de totstandkoming van een eerlijke economie en een vreedzame wereldgemeenschap.

Het handvest werd op 12 november 2009 op zestig verschillende locaties in de wereld bekendgemaakt. Het werd aangenomen in synagogen, moskeeën, tempels en kerken, en verder ook in seculiere instellingen als de Karachi Press Club en het Sydney Opera House. Maar het werk is nog maar net begonnen. Op het moment van schrijven hebben we meer dan honderdvijftig partners die overal ter wereld met ons samenwerken om het handvest om te zetten in praktische, realistische daden.[1]

Maar kan compassie de problemen van onze tijd, die bijna onoplosbaar lijken, wel verhelpen? Is deze deugd überhaupt nog wel haalbaar in het tijdperk van de techno-

logie? En wat houdt 'compassie' eigenlijk in? Het woord wordt vaak verward met 'medelijden' en wordt geassocieerd met een kritiekloze, sentimentele liefdadigheid: de *Oxford English Dictionary* bijvoorbeeld omschrijft *compassionate* als 'medelijdend' of 'meelijwekkend'. Deze opvatting van compassie is zowel wijdverspreid als diep geworteld. Toen ik kortgeleden in Nederland een lezing gaf, stelde ik met nadruk dat compassie níet betekent dat je medelijden met iemand hebt, maar in de Nederlandse vertaling van mijn tekst in *de Volkskrant* werd *compassion* stelselmatig weergegeven als 'medelijden'. 'Com*passie*' is deels ontleend aan het Latijnse *patiri* en het Griekse *pathein*, woorden die 'lijden, ondergaan of ervaren' betekenen. Dus '*com*passie' betekent iets 'ondergaan *met* een ander', ons in een ander verplaatsen, haar pijn voelen alsof het de onze is, en ruimhartig haar gezichtspunt innemen. Daarom wordt compassie heel terecht genoemd in de gulden regel, waarbij ons wordt gevraagd in ons eigen hart te kijken, te ontdekken wat ons pijn doet, en dan onder alle omstandigheden ervan af te zien een ander die pijn aan te doen. Compassie kan dus worden omschreven als een houding van principieel, consistent altruïsme.

Voor zover bekend kwam de Chinese wijsgeer Confucius (551-479 v.Chr.) als eerste tot een formulering van de gulden regel. Toen hem werd gevraagd welke van zijn leerstellingen door zijn volgelingen altijd en overal in praktijk kon worden gebracht, antwoordde hij: 'Misschien wat er wordt gezegd over *shu* (wederkerigheid). Behandel anderen nooit op een manier waarop je zelf niet behandeld wilt worden.'[2] Dit principe liep, zei hij, als een rode draad door de spirituele methode die hij de 'weg' (*dao*) noemde en vatte zijn hele leer samen. 'De weg van onze meester,' legde

een van zijn leerlingen uit, 'is niets anders dan het volgende: zorg voor anderen (*zhong*) en wederkerigheid (*shu*).'[3] Een betere vertaling van shu is 'vergelijken met jezelf': mensen moeten zichzelf niet in een speciale, bevoorrechte categorie plaatsen, maar hun eigen ervaring 'altijd en overal' relateren aan die van anderen. Confucius noemde dit ideaal *ren*, een woord dat oorspronkelijk 'edel' of 'waardig' betekende, maar dat in zijn tijd inmiddels gewoon de betekenis had van 'menselijk'. Sommige geleerden hebben betoogd dat de basisbetekenis van *ren* 'zachtheid' en 'plooibaarheid' was.[4] Maar Confucius weigerde steevast om ren te definiëren, omdat het volgens hem niet goed kon worden ondergebracht in een van de destijds vertrouwde categorieën.[5] Het kon alleen worden begrepen door iemand die het perfect in praktijk bracht en was niet te bevatten voor iemand die dat niet deed. Iemand die zich 'altijd en overal' met ren gedroeg, zou een *junzi*, een 'gerijpt mens' zijn.

Compassie was dus niet los te zien van het mens-zijn. De ware mens werd niet gedreven door eigenbelang, maar was voortdurend op anderen gericht. De gedisciplineerde beoefening van shu voerde je naar een dimensie in je ervaring die transcendent was, omdat ze verder ging dan het egoïsme dat de meeste activiteiten van de mens kenmerkt. De Boeddha (omstreeks 470-390 v.Chr.) zou het hiermee eens zijn geweest.[6] Hij beweerde dat hij een domein van heilige vrede in zichzelf had ontdekt dat hij *nirwana* (uitgeblust zijn) noemde, omdat de hartstocht, de verlangens en het eigenbelang waarvan hij tot dan toe in de ban was geweest, waren uitgedoofd als een vuur. Hij stelde dat nirwana een volkomen natuurlijke toestand was en kon worden bereikt door iedereen die zijn leefregels in praktijk

bracht. Een centrale leefregel was voor hem de meditatie over 'de vier onmetelijke krachten' van de liefde die in alles en iedereen bestaat: *maitri* (liefdevolle betrokkenheid), het verlangen om geluk te brengen aan alle levende wezens met bewustzijn; *karuna* (compassie), het streven om alle levende wezens te bevrijden van hun pijn; *mudita* (meevoelende vreugde), de blijdschap om het geluk van anderen; en tot slot *upeksha* (gelijkmoedigheid), een evenwichtigheid die ons in staat stelt evenveel en zonder onderscheid van alle levende wezens te houden.

Deze tradities hebben dus de opvatting gemeen dat compassie iets natuurlijks voor de mens is en de menselijke aard ten volle bevrediging biedt. Met haar oproep om ons ego aan de kant te zetten en te kiezen voor een consistent meelevende aandacht voor anderen, leidt compassie ons naar een dimensie van ons bestaan die boven onze gewone, aan onszelf gebonden staat uitstijgt. Later, zoals we nog zullen zien, kwamen de drie monotheïstische religies tot vergelijkbare conclusies. Het feit dat dit ideaal bij al deze religies onafhankelijk van elkaar naar voren is gekomen, doet vermoeden dat het een afspiegeling is van iets wat essentieel is in de structuur van ons mens-zijn.

Compassie is iets wat we herkennen en bewonderen. Compassie heeft door de eeuwen heen altijd weerklank bij mensen gevonden, en wanneer we in contact komen met een echt meelevende man of vrouw voelen we ons verrijkt. Mensen als Elizabeth Fry (1780-1845), quaker en gevangenishervormer, Florence Nightingale (1820-1910), hervormer van de ziekenverzorging, en Dorothy Day (1897-1980), oprichter van de Catholic Worker Movement, zijn boegbeelden geworden van heldhaftige menslievendheid. Hoewel deze vrouwen in een agressieve mannenmaatschappij

leefden, slaagden zij er alle drie in om het ideaal van compassie tot een praktische, effectieve en duurzame kracht te maken in een wereld die dit ideaal dreigde te vergeten. De immense publieke verering van Mahatma Gandhi (1869-1948), Martin Luther King (1929-1968), Nelson Mandela en de Dalai Lama geeft aan dat mensen behoefte hebben aan leiderschap dat gebaseerd is op compassie. Op een ander niveau geeft de volkscultus rond de overleden prinses Diana – met het immense vertoon van verdriet na haar dood in 1997 – aan dat haar warme, praktische benadering ondanks de persoonlijke problemen waarmee ze te kampen had, werd ervaren als een welkom contrast met de afstandelijker en onpersoonlijker stijl van andere publieke figuren.

Maar in veel opzichten staat compassie ver van onze moderne manier van leven. De kapitalistische economie is bijzonder competitief en individualistisch, en moedigt ons sterk aan om onszelf op de eerste plaats te zetten. Toen Charles Darwin (1809-1882) zijn theorie van de evolutie van de soorten ontwikkelde, gaf hij een beeld van de natuur als iets wat, zoals de dichter Tennyson al had gesteld, werd gekenmerkt door 'kaken en klauwen rood van 't bloed'. Volgens de bioloog Herbert Spencer (1820-1903) waren levende wezens niet vervuld van boeddhistische 'liefde' of de 'zachtheid' van ren, maar waren ze onafgebroken verwikkeld in een wrede strijd waarin alleen de best aangepasten overleefden. Omdat het altruïsme tegen de darwinistische visie ingaat, hebben voorstanders van de evolutietheorie sinds Thomas H. Huxley (1825-1895) hier problemen mee gehad. Tegenwoordig betogen positivisten, die menen dat de wetenschap het enige waarheidscriterium is, dat onze genen zonder meer egoïstisch zijn en

dat we zijn geprogrammeerd om onze eigen belangen na te streven, ongeacht de prijs die onze rivalen daarvoor betalen. We móeten onszelf wel vooropstellen. Altruïsme is daarom een illusie, een vrome wens die onnatuurlijk is voor de mens. Op z'n best is het een 'meme' – een eenheid van culturele ideeën, symbolen of gebruiken – die ons denken heeft gekoloniseerd. Een 'toevallige meevaller' in de natuurlijke selectie blijkt een nuttig overlevingsmechanisme voor de homo sapiens te zijn, omdat de groepen die leerden samen te werken op voorsprong kwamen in de strijd om de hulpbronnen.[7] Maar dit zogeheten altruïsme, stellen ze, is alleen maar schijn: uiteindelijk is altruïsme ook zelfzuchtig. 'De "altruïst" verwacht hetzelfde terug te krijgen voor zichzelf en zijn naaste verwanten,' heeft E.O. Wilson betoogd. 'Zijn goede gedrag is berekenend, vaak op een volkomen bewuste manier, en zijn manoeuvres worden ingegeven door de bijzonder complexe sancties en eisen van de maatschappij.' Een dergelijk 'oppervlakkig altruïsme' wordt gekenmerkt door 'leugens, voorwendsels en bedrog, inclusief zelfbedrog, omdat een acteur het overtuigendst is als hij gelooft in de waarheid van zijn optreden.'[8]

Het lijdt geen twijfel dat mannen en vrouwen in de diepste uithoeken van hun brein inderdaad meedogenloos zelfzuchtig zijn. Dit egoïsme is geworteld in de 'oude hersenen', die we hebben geërfd van de reptielen die zo'n vijfhonderd miljoen jaar geleden vanuit het oerslijk aan land kropen. Deze schepsels waren gericht op individuele overleving en werden gedreven door mechanismen die neurowetenschappers de vier V's hebben genoemd: zich voeden, vechten, vluchten en zich voortplanten. Deze mechanismen vertakten zich in systemen om snel te handelen. Zo

waren reptielen erop gericht meedogenloos om voedsel te wedijveren, om elke dreiging af te weren, hun territorium te overheersen, een veilig toevluchtsoord te zoeken en hun genen te laten voortbestaan. Onze reptielachtige voorouders waren daarom alleen geïnteresseerd in status, macht, beheersing, territorium, seks, persoonlijke winst en overleving. De homo sapiens heeft deze neurologische systemen geërfd: ze zijn gelokaliseerd in de hypothalamus onder in onze hersenpan. Dankzij deze systemen heeft onze soort weten te overleven. De emoties die ze oproepen zijn sterk, automatisch en volledig 'ik-gericht'.

Maar in de loop van duizenden jaren ontwikkelde de mens ook 'nieuwe hersenen', de neocortex. Hierop berust ons denkvermogen, dat ons in staat stelt over de wereld en onszelf na te denken, en enige afstand te nemen van de instinctieve, primitieve emoties. Maar de vier overlevingsmechanismen staan nog steeds aan de basis van al onze activiteiten. We zijn nog steeds geprogrammeerd om almaar meer goederen te verwerven, om onmiddellijk te reageren op elke dreiging, en om meedogenloos te vechten voor de overleving van onze nummer één. Deze instincten zijn oppermachtig en werken automatisch: ze zijn bedoeld om onze rationelere overwegingen te overstemmen. We worden verondersteld ons boek aan de kant te gooien en te vluchten als er plotseling een tijger in de tuin opduikt. Maar onze beide hersendelen functioneren niet soepel naast elkaar: als mensen hun nieuwe hersencapaciteiten aanwendden om de motivering van de oude hersenen te versterken en uit te breiden, had dat fatale gevolgen, zoals toen we de technologie ontwikkelden om vijanden die ons bedreigden op ongekende schaal uit te roeien.[9]

Hebben de positivisten dus gelijk wanneer ze beweren

dat onze compassie niet erg diep gaat? Een groot deel van de twintigste eeuw stond inderdaad in het teken van 'kaken en klauwen rood van 't bloed', en in de eenentwintigste eeuw hebben de vier overlevingsmechanismen zich al sterk doen gelden. Compassie is in deze tijd zo ver uit het zicht geraakt dat velen in verwarring zijn over wat er nodig is. Hierdoor kan compassie zelfs openlijke vijandigheid oproepen. De controverse rond Moeder Teresa van Calcutta (1910-1997) laat zien hoe moeilijk het kon zijn voor een vrij laag ontwikkelde vrouw, die een heldhaftige poging ondernam om in een schreeuwende behoefte te voorzien, om haar weg te vinden in het labyrint en de vaak corrupte wereld van de twintigste-eeuwse politiek. Het venijn waarmee sommige critici op haar afgaven, wijst niet alleen op een gevoelloze tendens in de huidige discussie – zijn we niet allemaal mensen met tekortkomingen? – maar ook op een instinctieve afkeer van het ethos van medeleven en een principiële vastberadenheid om elke manifestatie daarvan aan de schandpaal te nagelen als 'leugens, voorwendsels en bedrog'. Veel mensen willen tegenwoordig, lijkt het, liever gelijk hebben dan compassie voelen.

Toch hangen mensen nog steeds ideologieën aan die een principiële, onzelfzuchtige empathie voorstaan. Auguste Comte (1798-1857), de grondlegger van het positivisme die ook de term 'altruïsme' bedacht, zag niets strijdigs tussen compassie en het wetenschappelijk tijdperk dat hij zo enthousiast verwelkomde. Ook al had hij een verschrikkelijke periode van revolutie in Europa meegemaakt, toch keek hij vol vertrouwen vooruit naar de opkomst van een verlichte sociale orde waarin de samenwerking tussen mensen niet was gebaseerd op dwang, maar op:

> hun eigen inherente neiging tot universele liefde. Geen enkele zelfzuchtige berekening kan wedijveren met dit sociale instinct, of het nu gaat om de snelheid of de reikwijdte van de intuïtie, of om de driestheid of de volharding van de vastberadenheid. Ook al hebben de onbaatzuchtige emoties in de meeste gevallen minder intrinsieke energie dan de zelfzuchtige, ze hebben wel die prachtige eigenschap dat het sociale leven niet alleen hun groei toelaat, maar ook doet toenemen tot een bijna grenzeloze omvang, terwijl het hun tegenspelers voortdurend in bedwang houdt.[10]

Anders dan E.O. Wilson beschouwde Comte barmhartig gedrag niet als hypocriet en berekenend. In plaats daarvan verbond hij de 'onbaatzuchtige emoties' met het esthetische, omdat hij ervan overtuigd was dat hun 'prachtige eigenschap' een eigen kracht bezat.

De vroegste teksten die er bestaan van de homo sapiens wijzen erop dat we kunstvormen in dezelfde periode creëerden als religieuze stelsels en vaak om dezelfde redenen. Onze neocortex heeft ons tot wezens gemaakt die naar betekenis zoeken. Daardoor zijn we ons scherp bewust van het verwarrende en het tragische van ons leven, en als we niet een of andere diepere zin in ons leven ontdekken, vervallen we gemakkelijk tot wanhoop. Zowel in kunst als in religie kunnen we een manier vinden om ons te ontspannen en de 'zachtheid' en de 'plooibaarheid' te ontwikkelen, die ons naar elkaar trekt. Kunst en religie brengen ons beide naar een nieuwe plek binnen onszelf, waar we een bepaalde mate van sereniteit vinden. De vroegste grottekeningen die onze voorouders in het paleolithicum zo'n dertigduizend jaar geleden in Zuid-Frankrijk en Noord-

Spanje vervaardigden, hadden vrijwel zeker een rituele functie. Vanaf het allereerste begin waren kunst en religie met elkaar verbonden. Deze wandschilderingen en inscripties hebben een esthetische kracht die de toeschouwer nog steeds van ontzag vervult. Hun weergave van de dieren waarvan de jagersgemeenschappen geheel en al afhankelijk waren, heeft een spiritueel karakter: de jagers waren gericht op de verwerving van voedsel – het primaire overlevingsmechanisme – maar hun bloeddorstigheid werd getemperd door een zichtbare vertedering voor en verbondenheid met de dieren die ze moesten doden.

De visie die lang geleden aan de grottekeningen ten grondslag lag, was mogelijk te vergelijken met de spiritualiteit die vandaag de dag nog steeds te zien is onder inheemse jagersgemeenschappen.[11] Deze volksstammen zijn verontrust door het feit dat hun leven afhankelijk is van de slachting van de dieren die ze als vrienden en beschermers beschouwen, en ze temperen hun angst in rituelen die respect voor en empathie met hun prooi oproepen. Zo zijn de Bosjesmannen in de Kalahariwoestijn, waar weinig hout beschikbaar is, afhankelijk van lichte wapens die niet diep in het lijf kunnen doordringen, en daarom dopen ze hun pijlen in een gif dat het dier langzaam doodt. De jager moet bij zijn slachtoffer blijven gedurende diens laatste dagen – hij huilt wanneer het dier schreeuwt, hij huivert wanneer het beeft en neemt op symbolische wijze deel aan zijn doodsstuipen.

Zowel antropologen, ethologen als neurowetenschappers hebben recentelijk onderzoek in het dierlijke en het menselijke brein gedaan naar de ontwikkeling van deze 'onbaatzuchtige' emoties, die – betogen ze – onze gedachtepatronen flexibeler, creatiever en intelligenter hebben

gemaakt.[12] In 1878 ontdekte de Franse anatoom Paul Broca dat alle zoogdieren een hersendeel hebben dat ouder leek te zijn dan de neocortex, maar dat niet aanwezig was in reptielenhersenen. Hij noemde deze tussenregio *le grand lobe limbique*.[13] Voortbouwend op dit inzicht opperde Paul MacLean, arts en neurowetenschapper aan het Amerikaanse National Institute of Mental Health, in de jaren vijftig van de vorige eeuw dat de positieve emoties van compassie, vreugde, sereniteit en moederliefde niet voortkwamen uit de hypothalamus, zoals tot dan toe werd aangenomen, maar uit het limbisch systeem dat hij onder de cortex lokaliseerde.[14] Om dit nader uit te werken deed Roger Sperry van het California Institute of Technology in de jaren zestig van de vorige eeuw onderzoek naar de verschillen tussen de linkerhelft en de rechterhelft van onze hersenen: de linkerhelft denkt logisch na, analyseert, verklaart en is de thuisbasis van taal, onderscheid, precisie en oorzaak en gevolg; de rechterhelft voelt, huilt, reageert op symboliek en is de thuisbasis van beeldende kunst, muziek en de 'zachtere', 'plooibaardere' emoties.[15] Het ziet er dus naar uit dat de agressievere instincten van de hypothalamus bestaan naast een ander hersensysteem dat empathie mogelijk maakt, en dat we zowel voor compassie als voor wreedheid zijn ingericht.

De opkomst van de warmbloedige zoogdieren leidde tot de evolutie van hersenen die zorg voor anderen konden dragen, om zo het voortbestaan van hun kroost veilig te stellen. Aanvankelijk had deze zorg slechts een rudimentair en onbewust karakter, maar in de loop van duizenden jaren begonnen de zoogdieren nesten voor hun jongen te bouwen en leerden ze zich zo te gedragen dat ze de gezondheid en de ontwikkeling van hun kroost bevorderden.